

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Եվրոպայի հայկական գաղթավայրերի վիմական արձանագրությունների հավաքչական աշխատանքներով և ուսումնասիրությամբ սուրբեր ժամանակներում զբաղվել են մի շարք գիտնականներ: Առաջին երախտավորներից հատկապես պետք է նշել Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ Մինաս Բժշկյանին, որն իր «Ծանապարհորդություն ի Լեհաստան» մեծարժեք աշխատության մեջ զեռեղել է իր իսկ ընդօրինակած բազմաթիվ վիմագրություններ, որոնցից շատերն այժմ գոյություն չունեն և հայագիտության անդաստանն են մտել նրա վերծանությունների շնորհիվ¹:

Ուկրաինայի և Մոլդովայի հայերեն արձանագրությունների ընտիր նմուշներ կան Յովհ. Տէր-Արքահամյանի² և Ստեփանեի³, Բ.Քուլմերյանի⁴, Գ.Ալվազովսկու⁵, Բ.Քուլմեր-Յովհաննիսյանի⁶ Ղ.Ալիշանի⁷, Լ. Մելիքսեթ-Բեկի⁸ և այլոց աշխատություններում:

Լեհաստանի՝ Հայաստանի ու հայերի մասին եղած այլալեզու վիմագրությունները բնագրով և թարգմանաբար լույս են ընծայել լեհահայ մեծանուն պատմաբան Սադոկ Բարոնչը⁹, Կայտան Կայտանովիչը¹⁰, և ուրիշներ: Հայ գաղթավայրերի պատմաճարտարապետական ժառանգությունն ուսումնասիրելու բնագավառում լուրջ աշխատանք է ծավալել հայ մշակույթի հմուտ զիտակ Ա.Լ.Յակոբսոնը¹¹.)

Տարբեր ժամանակներում հայկական եւ հայերի մասին այլալեզու արձանագրությունները ուսումնասիրության նյութ են դարձրել Գ. Գալեմքեարյանը¹², Ն. Մառը¹³, Ի. Բարկովը¹⁴, Ի. Ար-

1 Մինաս Բժշկյան, Ծանապարհորդություն ի Լեհաստան եւ յայլ կողմանս բնակեալս ի հայկազաց սերելոց ի նախնեաց Ամի քաղաքին. շարադրեալ հանդերձ զանգամ բանասիրական տեղեկութեամբք. Վենետիկ, 1830: Այսուհետեւ՝ Մ. Բժշկյան:

2 Յովհաննէս Տէր-Արքահամեան, Պատմութիւն խրիմու հանդերձ աշխարհագրական և ուսումնական տեղեկութեամբք զնախնի եւ զայժմու բնակչաց ի Տարիոյ. մասն Բ, Թէոդոսիա, 1865: Այսուհետեւ՝ Հ.Տէր-Արքահամյան:

3 խորէն ծ.վ. Ստեփանէ, Ղրիմի Ա.Խաչ վանքը, ՍՊԲ, 1891: Այսուհետեւ՝ Ս. Ստեփանէ:

4 Հ.Ք.Քուլմերեան, Պատմութիւն գաղթականութեան խրիմու Հայոց, Վենետիկ, 1895: Այսուհետեւ՝ Բ.Քուլմերյան:

5 Г. Айвазовский, Армянские надписи, находящиеся на юге России. „Записки Одесского общества истории и древностей“, т.У, 1867, с. 223-233 далее-300ИД.

6 Х.Кучук-Иоаннесов, Старинные армянские надписи и старинные рукописи в пределах юго-западной Руси и в Крыму, М., 1892. Далее-Кучук-Иоаннесов.

7 Ղևոնդ Ալիշան, Կամենից: Տարեգիրք հայոց Լեհաստանի և Ռումինիոյ հաւաստչեայ յաւելումովք, Վենետիկ, 1896: Այսուհետեւ՝ Կամենից:

8 Л.Меликсет-Бекоев, Армянские древности в Аккермане /в Бессарабии/, Тифлис, 1911, он же. Старинные армянские надписи в музее Общества истории древностей в Одессе, Тифлис, 1912. он же. Из материалов для истории армян на юге России, 300ИД, т. 29, Одесса, 1911, Тифлис, 1914.

9 Sadok Barącz, Żywoty sławnych ormian w Polzce, Lwow, 1856, նույնի՝ Rus dziejow ormianskich, Tarnopol, 1869.

10 X. Д[оми н и к] Каетанович, Катедра орми а пска, отоцзание, (Przewodnik), Lwow, 1926.

11 А.Л. Якобсон, Армянская средневековая архитектура в Крыму. „Византийский временник“, 1956, N.8, с. 166-191. Он же: Армянские историко- архитектурные памятники Крыма /рукопись/.

12 Գ. Գալեմքեարեան, Լեհահայոց քանի մը հայ արձանագրութիւնները. «Հանդէս ամսօրեայ», 1897, հունվար, էջ 19-21

13 Н.Я. Марр, Заметки о двух армянских надписях, найденных в Херсонесе. Отдельный оттиск из „Известий императорской археологической комиссии“, N.9

14 Очерки исторической и культурной географии Крыма. II. (К вопросу о времени появления армян в Тавриде). Древнеармянская надпись феодосийского музея. „ Известия государственного географического общества“, т.71, 1939. Далее: И.И. Бабков.

դուլինը¹⁵, Հ. Անասյանը¹⁶:

1960-ական թվականների վերջերին Հայաստանի Գիտությունների ազգային ակադեմիայի հնագիտության եւ ազգագրության ինստիտուտի գիտական խորհուրդը որոշում ընդունեց կազմակերպել վիմագրական արշավախումբ խորհրդային Միության սարածքում երբեմնի հայկական գաղթօջախների հայերեն ու այլ լեզուներով եղած վիմագրերը հավաքելու և գիտական հիմունքներով սպագրության սլասորաստելու նպատակով:

Հարմար գտնվեց սկզբնապես ուսումնասիրել խորհրդային Միության հարավարևմտյան շրջանները, այսինքն՝ Ուկրաինայի և Մոլդովայի հանրապետությունները, որոնց հայերեն արձանագրությունների մի փոքր մասը գիտական աշխարհին էր մատուցվել դեռևս անցյալ դարի 30-ական թվականներին:

Նկատի ունենալով այն պարագան, որ արդի շինարարական աշխատանքների վիթխարի ծավալի պատճառով արագորեն կործանվում և ոչնչանում են, մասնալորատես, կոթողային փոքրածավալ հուշարձանները, արշավախումբը ձեռնամուխ եղավ հավաքելու նաև մորազույց շրջանի առավել կարևոր վիմագրերը՝ հայերեն, ռուսերեն, լեհերեն, յատիներեն և, մասամբ, հայաստան ղփչաղերեն լեզուներով:

Ներկա պրակտիկ գետեղել ենք հիշյալ հանրապետությունների թանգարաններում պահպանվող հայկական ցուցանմուշների մակագրությունները ևս:

Հավաքչական աշխատանքներ ծավալվեցին Ղրիմի, Օդեսայի, Խմելնիցկոյ, Չերնովցիի, Տեռնոպոլի, Լվովի, Իվանո-Ֆրանկովսկի մարզերում և Մոլդովայի սր շարք բնակավայրերում:

Վիմագրական արշավախմբի կազմում ընդգրկվել են Ուկրաինայի ԳԱ հնագիտության ինստիտուտի ավագ գիտական աշխատող, պատմական գիտությունների դոկտոր Ս.Ա. Վիտոցկի, պատմական գիտությունների թեկնածուներ Ն.Կ.Կրիվոնոսը, Ա.Ա.Մանուչարյանը, վիմագրագետ- պատմաբան Ս.Տ.Սաղումյանը, լուսանկարիչներ Ա.Ա.Վրոյրը, Պ.Գորունը և Վ. Բոյկոն:

Արշավախմբին իրենց խորհուրդներով աջակցել են Հայաստանի ԳԱ ակադեմիկոսներ Լ.Ս.Խաչիկյանը, Բ.Ն. Առաքելյանը, Վ.Բ. Բարխուդարյանը, Վ.Ա. Միքայելյանը, պատմական գիտությունների դոկտոր Վ.Բ. Գրիգորյանը, արվեստագիտության թեկնածու Է.Մ.Կորխմազյանը: Օրշագայության ժամանակ առանձին տեղերում հավաքչական աշխատանքներին նպաստել են Հովհ. Այվազովսկոյ անվան պատկերասրահի տնօրեն Դ.Գ. Տրուշինը, գեղանկարիչ Ս.Ի. Մալիշևը, Թեոդոսիայի երկրագիտական թանգարանի տնօրեն Ե.Ա. Կատյուշինը, աշխատակիցներ Ի.Կ. Պանտելեևը, Ա.Ն. Գավրիլովան, Ի.Պ Պրիխոդկոն, Ե.Ա. Այրարինան, Ա.Տ. Չառույանը, ուկրաինացի վերականգնող ճարտարապետներ Ա.Դ. Տյուպիչը, Ե.Մ. Պլախենիցկայան, Կալենեց-Պոդոլսկ քաղաքի երկրագիտական թանգարանի տնօրեն Գ.Ն. Խոտյունը և ուրիշներ: Մոլդովայի սարածքում շրջագայելիս արշավախմբին օգնել են նաև Պատմական հուշարձանների պահպանման Մոլդովական ընկերության նախագահի տեղակալ Գ.Դ. Ռեմենկոն, ճարտարապետության դոկտոր- պրոֆեսոր Ա.Խ. Թորամանյանը, բնիկ գրիգորիոպոլցի հայունի Ալ.Գ. Խորասանյանը (Գոլուրինսկայան), Օրգելի պատմաերկրագիտական թանգարանի տնօրեն Տ.Խ. Բրաչկոն և ուրիշներ, որոնց հայտնում ենք մեր խորին շնորհակալությունը:

Պրակի գրչագրական աշխատանքները կատարել են գեղանկարիչներ Ն.Հ. Խանգադյանը, Լ.Ս. Ավագյանը և գիտական աշխատակից Հ.Ա. Մելքոնյանը:

Գ. Մ. Գրիգորյան

15 И. Абдуллин, Армяно-кипчакская эпиграфика. „Тезисы докладов итоговой научной сессии за 1972 г., Казань, 1973, с. 48-52.

16 Հ.Ս. Անասյան, Ստեփանոս Սալմաստեցի. (Հաստատման մոր ուսումնասիրությունից «Սիոն» ամսագրից, Երուսաղեմ, 1980-1981, էջ 1-23: